

CALITATEA VIEȚII CA OBIECTIV POLITIC

CĂTĂLIN ZAMFIR

The study brings to our attention the problem of QL as an objective of collective and individual action. The first section contains considerations supporting the idea that, particularly under the present conditions of România, the QL goal requires a systematic pursuit. A coherent QL policy is needed. The second section reveals five paradoxes of the action directed towards the improvement of QL. The final section deals with the possibility of developing a coherent QL policy under the present conditions of România, and it shows the directions inviting for action.

Acest studiu pune problema calității vieții ca obiect al acțiunii colective și individuale. Întrebarea la care încearcă să schițeze un răspuns este : trebuie calitatea vieții să constituie un obiect al unei politici speciale ?

În prima parte a studiului se argumentează că, în mod special pentru țara noastră în momentul actual, calitatea vieții nu poate fi privită doar ca un produs, un rezultat al dezvoltării economice și social-politice, ci totodată ca un obiectiv care trebuie urmărit în mod sistematic. Avem nevoie de o politică a calității vieții care trebuie să se coordoneze cu politicile din diferitele sfere particulare (economică, demografică, culturală etc.), dacă nu chiar să le coordoneze.

A doua parte a studiului se oprește asupra a cinci paradoxuri ale politicii calității vieții. Aceste paradoxuri demonstrează că pentru realizarea unei activități colective și individuale orientate spre calitatea vieții nu este suficientă bunăvoința, ci trebuie depășite o serie de dificultăți structurale. Altfel, se ajunge mereu la un paradox : deși oamenii vor mai presus de orice să acționeze pentru realizarea fericirii, efectele acțiunii lor sînt adesea contrare.

În fine, ultima parte abordează o altă întrebare : este posibilă, în condițiile de dezvoltare economică a țării noastre, o politică socială coerentă și sistematică orientată spre creșterea calității vieții ? Și dacă da, în ce sens ar trebui acționat.

Calitatea vieții, un obiectiv pentru țara noastră ?

La o primă vedere, întrebarea pare a fi pur retorică. În fapt, ea nu este. Și acest lucru pentru că alegerea nu este între *da* sau *nu*, ci între o mulțime de nuanțe intermediare : în ce măsură ? în ce condiții ? cum ?

Deși un concept nou, „calitatea vieții“ a apărut de la început destul de clar publicului larg pentru că relua un concept vechi foarte popular — cel de fericire. Între cele două concepte există, dincolo de identitatea lor ultimă de conținut, câteva diferențe importante : 1) Fericirea se referă la o stare rezultat — sentimentul de împlinire, de satisfacție, pace sufletească, deplinătate ; calitatea vieții are în vedere mai multe condiții care produc o asemenea stare — condițiile economice, sociale, ecologice, interpersonale —, cât și activitățile care compun propriu-zis viața noastră (munca pe care o facem, modul în care ne petrecem timpul liber etc.), într-un cuvânt modul nostru de viață. 2) Conceptul clasic de fericire are o puternică coloratură etică — individuală : ce poate face fiecare, în condițiile date, pentru a atinge starea de plinătate spirituală ; calitatea vieții este mai degrabă asociată cu o perspectivă sociologic-colectivă. Ea se referă la o serie de condiții și cadre care prin natura lor nu sînt individuale, ci colective, sociale. Și de aici, o diferență importantă. Calitatea vieții stă la baza unei **politici** : ce trebuie să facă colectivitatea pentru a îmbunătăți condițiile de viață ale membrilor săi.

Conceptul de calitate a vieții a fost lansat în anii '60 în țările occidentale, societăți care atinseseră un înalt nivel de dezvoltare, avînd speranța unei creșteri și mai rapide a bunăstării în viitorul apropiat. În contextul unor societăți caracterizate prin abundență, sau care se apropiau rapid de o asemenea stare, tematica calității vieții era investită cu două funcții specifice : **direcționare** a resurselor abundente și **corecție** a consecințelor negative marginale. Abundența resurselor materiale a indus o difuză insatisfacție față de efectele ei umane. Colectivitățile au ajuns la o reflecție care nu era absolut nouă, ineditul ei constînd doar în faptul că rezultă din experiența nu a unei minorități, ci a unei mase semnificative : bogăția nu aduce fericirea. Prima problemă a țărilor dezvoltate în anii '60 era deci cum să fie orientată uriașa masă de resurse materiale disponibile spre asigurarea cu adevărat a unei vieți de calitate. O a doua problemă se referă la o serie de consecințe marginale neplăcute ale sistemului economic existent care de altfel părea a lucra admirabil : degradarea sistemului ecologic (nu este întîmplător faptul că inițial conceptul de calitate a vieții era utilizat cel mai frecvent în contextul îngrijorărilor cu privire la starea mediului natural), existența unor „insule“ de sărăcie ce păreau a fi intolerabile în contextul bunăstării generale în continuă creștere. Politicile calității vieții apăreau deci ca un fel de corective ale mecanismelor social-economice existente. Se poate spune deci că, în țările occidentale, tematica calității vieții conținea principiul fundamental al unui nou tip de organizare socială impusă de abundența economică.

După destul de multe ezitări, motivate în special ideologic, conceptul de calitate a vieții a început să fie, prin anii '70, preluat și în țările sistemului socialist. Din motive specifice, România a fost printre primele care l-a asimilat, incluzându-l chiar în programele de dezvoltare social-economică. Pentru regimul ceaușist în căutare continuă de inovații verbale calitatea vieții a reprezentat de la început o temă ideologică generoasă în crearea de noi iluzii. În mediile științifice, popularitatea mare a acestei teme avea cu totul alte motivații — critice și constructive. Iluzia ideologică a „omului în centrul preocupărilor“ avea o șansă de a se menține doar în măsura în care „necesitățile omului“ era o expresie abstractă. Operaționalizarea nevoilor umane, a gradului de satisfacere a acestora, putea pune la un test dur pretenția umanistă a regimului. În plus, se crea speranța că, în mod difuz, sistemul va fi forțat să țină seama cât de cât de omul real și de condițiile sale de viață.

Pentru România de azi, calitatea vieții are o semnificație cu totul diferită, ea trebuind să se transforme într-un obiectiv politic nu declarat demagogic, ci urmărit efectiv și sistematic. În contextul României de după revoluție, politica calității vieții are o cu totul altă semnificație decât în contextul Occidentului anilor '60. Rațiunile sînt multiple. Revoluția română a revendicat explicit **libertate și democrație**. Calitatea vieții s-ar putea considera că a reprezentat însă principalul obiectiv **tacit** al revoluției. România nu este pur și simplu o țară „în curs de dezvoltare“ (o altă etichetă ideologică cu rol analgetic), ci o țară **sărăcită**, cu dezechilibre economice grave, aflată în imposibilitatea de a satisface nevoile unei vieți civilizate minime la nivelul întregii colectivități. Sentimentul apartenenței la Europa, dat nu numai de geografie, dar și de istorie, la care s-au adăugat și efectele procesului de industrializare, a stimulat creșterea aspirațiilor, care intră astfel în conflict tot mai cronic cu degradarea situației economice. Nimeni nu a fost atît de naiv încît să creadă că înlăturarea dictaturii va aduce imediat o creștere rapidă a standardului de viață. Este însă tot atît de clar că fiecare dintre noi ne așteptăm ca libertatea și democrația să ducă la o ameliorare semnificativă a condițiilor de viață **acum**, iar nu, ca și în vechiul scenariu, peste unul sau chiar două decenii. Oamenii vor estima reușita revoluției în primul rînd în măsura în care vor percepe schimbări semnificative în calitatea vieții lor de zi cu zi. Problema noastră nu este deci cum să utilizăm mai eficient uman abundența de resurse, ci cum să asigurăm în condițiile unor resurse economice limitate și fragile o viață a cărei calitate să fie semnificativ mai ridicată. Atingerea rapidă a unui standard de viață la un nivel acceptabil de civilizație, definit în context european, devine o necesitate vitală.

Mai există încă un specific al situației noastre. Prin ideologia sa, vechiul regim a fost legat de un anumit egalitarism al sărăciei și de asigurarea unui minim de viață pentru marea majoritate a populației. Politica de menținere, adesea artificială, a ocupării forței de muncă, de asigurare a salariilor, construirea de locuințe a fost de natură a genera chiar în condițiile oprimării și sărăciei o anumită securitate a vieții. Deși ultimii ani au erodat profund o asemenea minimă securitate, speranța sau cel puțin iluzia că „statul“ are obligația de a asigura un minim

fiecăruia a reprezentat o coordonată a mentalității de masă. Prin natura sa un stat totalitar este forțat să se fundeze pe ideologia grijii pentru toți membrii colectivității. Statul-partid comunist și-a atribuit în mod inevitabil o postură paternalistă.

Promovarea unui nou tip de economie fundată pe piață și în care formele proprietății private să joace un rol important reprezintă obiectul unui consens general. Consecința inevitabilă a unei asemenea opțiuni este însă disoluția formelor paternaliste, creșterea insecurității la nivelul unor largi categorii ale populației. Pentru asanarea economiei, întreprinderile nerentabile vor trebui închise; personalul inutil va trebui eliminat. Apariția unei largi grupări de șomeri reprezintă un fenomen aproape inevitabil. Suportul lor social reprezintă o necesitate nu numai social-politică, dar și morală.

Noile mecanisme economice ar putea agrava situația și a unor grupuri sociale marginale. Tinerii sînt un exemplu. Pentru tinerii care nu sînt ajutați substanțial de familie, în condițiile salarizării actuale, realizarea unei baze decente a menajului este o imposibilitate.

A lăsa o populație care timp de mai bine de patru decenii a fost descurajată sistematic să-și procure pe căi legale, în mod independent cele necesare vieții, să se descurce singură fără protecția statului ar fi moral inacceptabil, iar politic de-a dreptul periculos. Societățile sărace ale trecutului, obișnuite cu inegalitățile imense considerate a fi normale, puteau tolera mai ușor lipsa de protecție din partea statului. Societatea noastră nu poate suporta. Mai există aici încă un argument. Revoluția a fost animată nu numai de dorința de a ajunge la nivelul de abundență al Occidentului (unele decalaje vor fi aici acceptate ca inevitabile), dar și la nivelul de protecție și securitate pe care acesta îl oferă colectivității. Sărăcia însăși, ca o sursă majoră a insecurității, impune o accentuare a funcțiilor protective ale colectivității.

Instabilitatea și insecuritatea economică generează inevitabil instabilitate politică, fapt care duce fie spre dictatură (orice dictatură se autojustifică în calitate de instrument al stabilității și ordinii într-o societate care nu se poate stabili prin propriile ei forțe), fie spre sisteme demagogice care, în scopul cîștigării electoratului lansează promisiuni lipsite de acoperire.

S-ar putea aduce încă un argument. Asigurarea unui standard acceptabil de viață și a unui sistem de protecție socială eficace nu reprezintă doar o exigență morală și politică, ci și una economică. Ea s-ar putea dovedi a fi cea mai bună strategie a demarajului economic. Există două argumente în sprijinul acestei afirmații. În primul rînd un argument referitor la performanța propriu-zisă. Ce este mai motivator pentru performanță: o stare accentuată de sărăcie și insecuritate sau o stare relativă de securitate și un standard civilizată de viață? Multe analize sugerează că o viață civilizată și sigură nu poate fi considerată doar o simplă recompensă a performanței, ci chiar o precondiție a ei. O populație care trăiește în sărăcie, frustrare și nesiguranță nu este capabilă de performanțe productive ridicate, mai ales în condițiile unei dezvoltări de tip intensiv. În al doilea rînd, un argument referitor la relația dintre procesele economice și cele social-politice: sărăcia și insecuritatea

nu pot fi privite doar ca motivații ale performanței. Ele constituie totodată și surse de tensiuni și conflicte sociale, de dezorganizare socială care, la rîndul lor afectează negativ și activitatea economică. Doar un mediu social stabil, echilibrat reprezintă fundamentul unei activități economice eficiente pe lung termen.

În fine, un ultim considerent. Punerea calității vieții drept obiectiv global al colectivității noastre este de natură a lărgi și completa sistemul democratic, prevenind o serie de tensiuni și blocări ale întregului sistem social. Una dintre primele probleme cu care tînăra noastră democrație s-a confruntat a fost escaladarea revendicărilor diferitelor grupuri: revendicări economice, social-culturale, etnice etc. Și după cum de asemenea s-a dovedit, atît formularea unor asemenea revendicări (justificate în cele mai multe cazuri în ele însele), cît și graba de a le satisface sau de a nu le satisface pot deveni factori disruptivi la nivel global. Clasificarea direcțiilor de creștere a calității vieții este de natură a da o formă mai rațională revendicărilor particulare și a oferi un cadru al dialogului între sectoarele societății. În cadrul global al calității vieții negocierile economice, politice, social-culturale, etnice pot fi puse într-o perspectivă mai constructivă. Fiecare grup este îndreptățit să militeze pentru maximizarea calității vieții sale. Pentru ca acest drept al fiecăruia să nu se transforme însă într-o sursă de conflict și tensiune socială, este nevoie, pe de o parte de o conștiință colectivă a nevoilor și posibilităților, iar pe de altă parte de un sistem complex de dialog și negociere.

Din toate aceste argumente decurge o concluzie: în condițiile specifice ale României postrevoluționare asigurarea unei creșteri a calității vieții reprezintă o necesitate vitală. Ea trebuie să reprezinte un obiectiv final care să le subordoneze pe celelalte.

Cinci paradoxuri ale politicii calității vieții

Încă acum mai bine de 2 000 de ani s-a observat că problema obținerii fericirii este mai complicată decît ar părea la o primă vedere. Omul nu acționează neapărat spre propriul său bine. Platon a formulat în termeni generali o întrebare care și acum este de natură să șocheze: poate omul să acționeze într-o direcție contrară binelui său cu bunăștiință? Răspunsul său, fundat pe o logică greu de respins, este negativ. Este absurd să acceptăm că omul ar ști care este binele lui și ar acționa contrar acestuia. Răspunsul platonice este teoretic perfect. Are însă un defect major: este contrar evidenței. Puternic deschis la experiență, Aristotel optează pentru un răspuns diferit: deși știind adesea care îi este binele, omul poate acționa contrar acestuia. Argumentele aduse de Aristotel sînt interesante, dar se plasează la un nivel mai scăzut de generalitate și nu reușesc să răspîndească seducția răspunsului platonice.

Ne aflăm, fără doar și poate, în fața unei probleme tulburătoare. Este clar că fericirea este scopul ultim al omului. Dar imediat apare ca justificată întrebarea: acționează omul în mod constant orientat spre acest scop? Experiența noastră cotidiană pare a ne indica faptul că

lucrurile nu sînt atît de simple pe cît ar sugera-o formularea întrebării. Considerarea problemei fericirii în contextul mai larg al calității vieții ne oferă o șansă de a descifra mai mult din mecanismele comportamentului uman.

Pot fi formulate cinci paradoxuri ale orientării acțiunii umane spre obținerea fericirii.

Paradoxul 1: Obiectivele operaționale vor fi prioritare în raport cu cele neoperaționale. Mă scol de dimineață și mă întreb: ce ar trebui să fac azi? Două probleme mi se prefigurează în minte. Mă simt cam neliniștit, nefericit și ar trebui să fac ceva aici: să-mi dobîndesc liniștea interioară, să realizez o stare de plinătate sufletească. În al doilea rînd mi-ar trebui o cremă de ghetе. Are cineva vreo îndoială ce voi face? Cel mai probabil este că mă voi îndrepta spre magazinul cu cremă de ghetе. Există aici o caracteristică generală a acțiunii: obiectivele operaționale, concrete tind să înlocuiască pe cele mai abstracte, neoperaționale, indiferent de prioritatea teoretică. În principiu ar trebui să fac ceva pentru a fi fericit, dar habar n-am ce. În schimb, magazinul de unde pot cumpăra cremă de ghetе știu unde este și între ce ore este deschis. Și iată ce lucru ciudat. Deși sînt conștient de ceea ce mi-ar trebui cel mai mult, eu voi fi tentat să fac cu totul altceva. Ieșirea din acest paradox este sporirea caracterului operațional al ultimelor obiective. Cu cît voi ști mai clar ce trebuie să fac pentru a obține fericirea, cu atît acțiunea mea va fi orientată mai clar în această direcție.

Paradoxul 2: Mijlocul tinde să se substituie scopului. Să considerăm totuși că decid să încerc să devin mai fericit. Pentru a realiza însă un asemenea scop trebuie să identific mijlocul/mijloacele: să obțin o profesie interesantă, o poziție socială de prestigiu, o locuință confortabilă, mașină etc. Obținînd toate acestea, mă gîndesc că voi fi fericit. Și chiar se va întîmpla acest lucru? Și iarăși experiența noastră cotidiană ne îndeamnă la prudență în ceea ce privește o asemenea speranță. Relația scop-mijloc are o serie de componente care pot produce rezultate cu totul neașteptate.

a. **Falsa operaționalizare.** Reapare aici problema operaționalizării invocată mai înainte. Formularea de mijloace reprezintă o modalitate de operaționalizare a scopului. Dar această operaționalizare poate fi destul de vagă și ipotetică. **Cred** că profesia de medic mi-ar crea o viață satisfăcătoare. În realitate s-ar putea însă ca rezultatul să fie complet contrar în cazul meu particular. Înlocuirea obiectivului cu un set de stări presupuse a fi mijloace reprezintă o formă destul de primitivă a operaționalizării. O operaționalizare eficace trebuie să evidențieze mecanismele concrete prin care starea presupusă a fi mijloc duce la împlinirea scopului.

Obținerea unei case este un asemenea mijloc, în principiu. Dar pentru a fi un mijloc efectiv ar trebui să determin mai exact ce fel de locuință (mărime, compartimentare, dotare) îmi trebuie ca spațiu al vieții mele. Altfel după ani de zile de efort și sacrificii mă voi trezi cu o locuință care „nu îmi trebuie“.

Doar fiind conștienți de limitele imaginilor noastre despre relația scopuri/mijloace, putem face eforturi de a depăși situațiile destul de frecvente în care asocierea unor mijloace concrete unui scop abstract mai puțin definit este realizată mai mult pe o bază vag intuitivă. O alegere greșită a mijlocului ne poate îndepărta în fapt de scopul propus.

Lipsa unei reglări continue a mijlocului de către scop poate produce o substituție a organizării dictată propriu-zis de starea de mijloc cu o altă logică, dictată de alte rațiuni, care suspendă de fapt caracterul de mijloc.

b. În lipsa unui reglaj operațional din perspectiva scopului, mijlocul poate înceta a mai fi mijloc pentru atingerea respectivului scop. Mijloacele nu pot fi asemănați cu piesele componente ale unui ceas, avînd rațiunea de a fi exclusiv doar în cadrul acestuia. Ceea ce se numește în mod convențional mijloc reprezintă o realitate complexă multi-dimensională. Această realitate este (rămîne) mijloc doar în măsura în care este mereu orientată și reglată de către scop. În lipsa unei asemenea relații, ceea ce era considerat a fi mijloc se poate modifica, devine relativ altceva, încetînd a mai fi mijloc propriu-zis pentru atingerea respectivului scop.

Apreciez că o poziție de conducere este o sursă de satisfacție și poate fi adevărat. Dar obținerea și menținerea acesteia mă angrenează într-o logică care poate fi contrară scopului inițial : luptă pentru putere, insecuritate, rivalitate, compromisuri.

c. Costurile neanticipate pot anula complet beneficiile scontate. Ceea ce face dintr-o stare un mijloc efectiv sînt consecințele, efectele acesteia pentru realizarea scopului în cauză. Să le numim **beneficii**. O stare reală este asociată însă adesea și cu o serie de consecințe directe sau indirecte negative în raport cu respectivul scop. Să le numim convențional **costuri**. O stare reprezintă un mijloc adecvat doar dacă beneficiile depășesc sensibil costurile. Sau, mai exact spus, dacă, pe de o parte, beneficiile sînt substanțiale, în timp ce costurile sînt tolerabile. Nu de puține ori însă situația este cu totul alta. Beneficiile intuitiv scontate inițial se dovedesc a fi modeste, în timp ce costurile implicate în mod efectiv substanțiale. Cred că profesia de electronist ar fi o soluție excelentă pentru mine. În fapt, după ce am obținut-o constat că nu prea concordă cu aptitudinile și aspirațiile mele ; eforturile făcute în facultate au fost responsabile de o hepatită și o astenie, iar acum, probabil din lipsă de vocație, postul pe care îl ocup îmi dă mai multă bătaie de cap decît satisfacție.

d. Parțialitatea mijlocului poate distruge caracterul său de mijloc. De cele mai multe ori unui scop îi este asociat un set de mijloace. Locuința, profesia, familia, vacanțele sînt mijloace ale calității vieții, fiecare în parte reprezentînd doar o parte a vieții mele, trebuind să se completeze în mod necesar unele cu celelalte. Axarea excesivă asupra uneia dintre ele cu neglijarea celorlalte poate duce la dezechilibre grave, anulînd în fapt caracterul său de mijloc. Munca mea este o parte a vieții, oferindu-mi satisfacții specifice. Orientarea excesivă și exclusivă asupra acestei sfere poate însă dezechilibra întreaga mea viață.

e. **Obținerea mijlocului devine scop în sine.** Cel mai adesea obținerea unei stări/mijloc este distinctă de utilizarea propriu-zisă a acesteia în calitate de mijloc. Resursele economice trebuie să fie mai întâi obținute și apoi folosite. Uneori obținerea unui mijloc reprezintă un proces îndelungat, presupunând eforturi substanțiale, iar utilizarea sa realizându-se mult mai târziu. A obține o locuință dotată cu tot confortul implică pentru multe persoane eforturi de ani. Unele studii sociologice au evidențiat aici o adevărată dramă, la dimensiunile unor grupuri sociale sau chiar generații. Pornind de la o stare economică precară oamenii au făcut eforturi mari pentru a acumula bunurile necesare unei vieți confortabile. După ani (chiar decenii) de sacrificii, mulți dintre ei reușesc să obțină ceea ce-și propuseseră, dar realizează totodată cu dezamăgire că efectele sînt departe de cele scontate. Ei și-au concentrat energia asupra obținerii de bunuri, dar nu știu „să se bucure“ de ele. Mai mult, obținerea mijloacelor a devenit un scop în sine modelînd întreaga viață după propria sa logică.

Primele două paradoxuri s-au referit la relația generală între fericire (calitatea vieții) și acțiune. Următoarele paradoxuri se referă la problemele pe care acțiunea în context social le introduce în cadrul acestei relații. Calitatea vieții este rezultatul unui efort atît individual, cît și colectiv. Ea va fi afectată, în consecință, de paradoxurile acțiunii colective. Problema esențială a oricărei acțiuni colective este : cum poate fi orientată acțiunea individuală spre satisfacerea unei nevoi colective. Prin nevoie colectivă am în vedere aici realizarea unor condiții necesare calității vieții mai multor membri ai colectivității — mediu curat, condiții bune de muncă etc. Este vorba, în mod special, de motivație : ce forțe pun în mișcare pe individ să acționeze într-o direcție care nu îi aduce, cel puțin imediat, beneficii personale.

3. **Paradoxul lui Orison.** „Lasă-l mai bine pe celălalt !“. Acțiunea colectivă are o caracteristică ciudată. De rezultatele ei beneficiază, de regulă, fiecare membru al unui grup, colectivități, indiferent de faptul dacă a participat sau nu la ea. Costurile (efort, timp, riscuri) se distribuie însă numai între participanții efectivi la acțiune. Cel mai bine deci pentru fiecare este ca ceilalți să acționeze dar nu și el. Dar dacă toți gîndesc așa, nimeni nu va mai participa la acțiunea colectivă, așteptînd ca alții să o facă. Prin aceasta însă pierd toți. Că acest mecanism funcționează adesea nu există nici o îndoială. Este însă de asemenea evident că uneori, în ciuda costurilor personale, unii (mulți) membri ai grupului în cauză se mobilizează și participă activ la acțiunea colectivă. Paradoxul lui Orison pare deci a se referi mai mult la o tendință spontană reală, la un mecanism care blochează efectiv acțiunea colectivă, dar există, de asemenea, și mecanisme cu acțiune contrară care trebuie descoperite și promovate. El indică deci doar o dificultate a mobilizării la realizarea unor acțiuni colective, dar nu imposibilitatea ei principială.

4. **Paradoxul motivării laterale :** pot acționa oamenii în mod eficient pentru binele colectiv, fiind motivați doar de beneficii personale? Este faimoasa problemă a cointeresării. Ca un răspuns la paradoxul lui Orison, o soluție curent practică este de a stimula prin beneficii personale participarea la acțiuni colective. Sînt incluse aici două „modele“ gene-

rale ale lumii, fondate pe două teorii distincte asupra naturii umane. Un prim model este al unei lumi populate de „îngeri“. Oamenii sînt orientați (sau pot fi convinși/educați) spre realizarea intereselor colective, chiar dacă participarea lor implică importante costuri (sacrificii) personale. Motivația lor poate fi fie pur altruistă, fie un calcul rațional de perspectivă: beneficiile personale depind pe termen lung de binele colectiv. Ei pot evita situațiile de cîștig personal realizat pe seama cîștigului colectiv sau a cîștigului altuia, acceptînd doar un cîștig personal care reprezintă rezultatul cîștigului colectiv. În realitate există mereu posibilități pentru unii sau alții de a obține beneficii personale în detrimentul altora sau independent de realizarea vreunui beneficiu colectiv. Acest fapt creează o alternativă de acțiune: ori îmi satisfac interesele mele ca rezultat sau în cadrul beneficiilor colective, ori mi le satisfac în mod direct, independent de interesele colective.

Un al doilea model presupune că lumea este populată de „draci“. Oamenii sînt motivați doar de interese personale, egoiste. Dacă omul nu are un interes individual imediat (nu este cointeresat) nu are nici o motivare de a participa la acțiuni colective. Nu poate însă exista o lume lipsită de ordine. Chiar în această ipoteză trebuie să existe un fel de Dumnezeu, promotor și garant al ordinii. Statul joacă rolul unui asemenea Dumnezeu. El pornește de la acceptarea „realității“ — oamenii sînt puși în mișcare doar de interesele lor particulare — și caută să formuleze un complex de condiționări (motivări) laterale: participarea la acțiuni colective este susținută prin beneficii personale. Există o mulțime de asemenea mecanisme de cointeresare, atît pozitive cît și negative: poziție socială, recompense economice, prestigiu, sau pedepse de diferite feluri. Dacă folosești beneficiile cîștigate în scopuri filantropice (donații, subvenții etc.) impozitul va fi mai mic; dacă vrei să obții o serie de avantaje de la stat, inclusiv subvenții, atunci trebuie să faci dovada că nu poluezi mediul, nu recurgi la practici discriminatorii, duci o politică de ocupare a forței de muncă etc. Un astfel de mod de organizare a lumii prezintă o serie de defecte structurale care fac ca rezultatul lui să fie departe de imaginea unei lumi perfecte.

Un prim argument se referă la un principiu care pare a fi susținut de o amplă evidență: un obiectiv care nu este realizat pentru el însuși (motivație intrinsecă), ci din rațiuni exterioare (motivație extrinsecă — dorința de a obține avantaje și de a evita penalizările) nu va fi realizat cu maximum de eficacitate. Un asemenea principiu sună a înțelepciune etică antică, ușor prăfuită, în discordanță cu principiile societății moderne. Lucrurile nu stau însă așa. Și pentru a demonstra așa propune un experiment mental. Ai probleme cu sănătatea și trebuie să te duci la doctor. Sînt doi doctori între care ai de ales. Din punctul de vedere al pregătirii profesionale ai auzit lucruri bune despre amîndoi. Ai aflat totodată, însă, că există deosebiri semnificative între ei din punctul de vedere al motivațiilor: unul dintre ei este foarte ambițios, urmărind pe toate căile faima și cîștigul; celălalt este animat mai mult de pasiunea pentru profesia sa și de responsabilitatea față de pacient. La care dintre ei te vei duce? Întrebarea, formulată în acest fel, este mai mult retorică. Ea relevă o teorie tacită, adînc întipărită în conștiința comună: motivația

intrinsecă, mai ales atunci când este vorba de performanțe înalt calitative, asigură un suport net superior motivației extrinseci. Recompensele și, eventual riscul penalităților, trebuie să susțină performanța. Dar în calitate de unic motivator, ele pot susține doar limitat înalte performanțe calitative. O lume compusă doar din draci, oricât de inventivă ar fi capacitatea organizatorică a lui Dumnezeu, nu va putea fi principial cea mai bună dintre lumi. Pentru aceasta, omul trebuie să fie puțin și înger.

La nivelul colectivității, efectul acestui principiu ia o formă specifică: un obiectiv colectiv nu poate fi complet și eficace realizat decât dacă este pus și ca obiectiv al acțiunii colective, și nu numai ca efect secundar, lateral obținut prin condiționări.

O variantă a acestui argument este următoarea: poate un întreg să funcționeze eficient dacă părțile nu înțeleg și nu-și orientează ele însele efortul spre realizarea finalităților globale? În teoriile mai noi ale organizării s-a produs o deplasare clară de la **modelul specializării** în care un centru al sistemului gândește și coordonează activitățile specializate ale părților la **modelul participării** în care părțile sînt antrenate activ la proiectarea sistemului. Dacă modelul specializării îl găsim la baza filosofiei tayloriste a organizării la modă în anii '20 și '30, modelul participării îl găsim în experimentele noi de organizare începînd cu anii '60 atît în varianta japoneză cît și în cea americană.

Mai există încă un argument. Orice sistem de condiționare prin recompense și penalizări generează mecanisme defensive, iar mecanismele defensive sînt contraproductive. O asemenea procedură tinde totodată să genereze procese de tip birocratic.

În fine, o ultimă dificultate a acestui model se referă la postularea inevitabilă a unei scindări: pe de o parte bunul Dumnezeu, înțelept și altruist, iar pe de altă parte dracii cei individualiști, dar a căror acțiune este orientată de mîna divină spre binele suprem. Dacă ar fi să aplicăm această metaforă la oameni, ne-am găsi însă în dificultate. Ce garanție am avea că mîna divină nu este „manipulată“ de vreun grup de diavoli, în interesele sale necurate? O variantă a acestui paradox o constituie „mîna nevăzută“ a lui Adam Smith. Aici Dumnezeu este un sistem, un mod de organizare: piața. Fiecare producător este animat de dorința sa spre cîștig. Mecanismul cererii și ofertei face ca fiecare, pentru a cîștiga, să producă acele bunuri de care colectivitatea are nevoie.

Ideea o găsim într-o analiză celebră întreprinsă de Emil Durkheim asupra cauzelor diviziunii muncii. După cîte cunosc, este singura analiză sociologică care ia în considerare „fericirea“ ca posibilă variabilă explicativă. Raționamentul sociologului francez este următorul: diviziunea muncii duce la creșterea eficienței și deci a bunăstării, a fericirii. Putem deci considera că dorința de creștere a fericirii este cauza (fața motivatoare) a diviziunii muncii? Răspunsul este negativ. Cauza reală este „densitatea morală“. Cu alte cuvinte, concurența. Dacă, în calitate de producător, aș produce ceea ce produc deja și alții, concurența va fi mare și cîștigul va fi mic. Soluția este să găsec ceva nou care nu s-a mai produs, și în acest fel șansele de cîștig sînt mult mai mari, evitînd

concurența. Durkheim are dreptate. Mecanismul real este acesta. O asemenea analiză nu exclude însă nici posibilitatea unor mecanisme alternative.

Prăbușirea experienței socialiste a demonstrat caracterul utopic al unei economii planificate și superioritatea pieței ca mecanism reglator. Acesta este un fapt care nu poate fi contestat. Generalizarea modelului „mîinii nevăzute“ pentru rezolvarea tuturor problemelor colective ca singură modalitate de organizare repune însă problema paradoxului formulat aici. Nu este mai simplu ca unele probleme colective să fie soluționate printr-un efort colectiv ?

5. **Paradoxul prizonierului : neîncrederea și antagonismul îi fac pe parteneri să aleagă nu soluția care îi avantajează cel mai mult, ci o soluție în care ambii pierd.** Este un paradox celebru în teoria jocurilor. Pe scurt, acest paradox este următorul. La doi complici, ținuți în celule separate li se oferă următorul „tîrg“ în mod separat : dacă recunoaște vina și ajută la dovedirea vinovăției celuilalt, care nu-și recunoaște vina, va fi achitat ; dacă însă și celălalt recunoaște vor primi fiecare 3 ani închisoare ; dacă nu recunoaște, în condițiile în care nici celălalt nu recunoaște, vor primi fiecare cîte 1 an închisoare ; dar dacă el nu recunoaște, dar celălalt face mărturisiri, va primi 10 ani închisoare. Care este strategia cea mai bună ? Evident pentru ambii strategia cea mai bună ar fi să nu recunoască primind fiecare cîte 1 an închisoare. Dar în lipsa posibilității de comunicare și a temerii că celălalt va recunoaște, caz în care primește 10 ani, fiecare va fi tentat să recunoască, primind în cel mai rău caz 3 ani, dar sperînd că va fi eliberat dacă celălalt nu recunoaște. În consecință, vor fi tentați să recunoască, primind cîte 3 ani. După cum se vede, cei doi prizonieri vor fi tentați în mod rațional să opteze pentru strategia care pentru amîndoi, este cea mai proastă. Dacă acest paradox ar juca festa doar criminalilor, nu am avea nici un motiv de întristare. El este însă o „poveste“ care exemplifică o situație mai generală. În situațiile de conflict între actorii sociali, lipsa de informare, comunicare și dorința de cooperare îi duc inevitabil spre adoptarea strategiilor care produc pentru toți pierderile cele mai mari. Acest paradox apare și în problema pe care o discutăm aici. Și în privința calității vieții relația dintre actori poate fi de conflict sau de cooperare. Dacă unii actori vor să-și sporească calitatea vieții pe seama celorlalți se va naște inevitabil o situație de conflict, din care, pînă la urmă, toți vor pierde. Dacă ei însă vor dori să coopereze sincer și deschis, vor cîștiga împreună. Este o filosofie simplă. Drama este însă că pe seama celorlalți speranța unui cîștig imediat este mare, perspectiva pierderii comune este mai îndepărtată. Și, din acest motiv, sîntem tentați să cădem în plasa paradoxului prizonierului. Dimpotrivă, cooperarea pentru o creștere colectivă a calității vieții reprezintă unica șansă a unui cîștig durabil nu numai pentru toți, dar și pentru fiecare în parte.

Din considerarea acestor paradoxuri se desprinde o concluzie importantă. Nu este suficient să vrei să acționezi pentru creșterea „canti-tății de fericire“ din viața ta și din lume. Pentru a reuși este nevoie de două condiții fundamentale : cunoașterea (pentru a scăpa de capcana

primelor două paradoxuri) și dorința de cooperare (care evită primejdiile ultimelor paradoxuri). Este necesar deci să învățăm să ne orientăm eficient activitatea spre maximizarea calității vieții.

Posibilități și principii de acțiune

Unul dintre punctele critice ale discuțiilor de pînă acum se referă la **costul politicii calității vieții**. Am argumentat că pentru țara noastră calitatea vieții nu reprezintă un lux, pe care economic nu prea ni-l putem permite, ci o precondiție a unei dezvoltări normale. O asemenea teză nu elimină însă problema costului politicii calității vieții, ci chiar o agravează. Sărăcia și bogăția cuprind în ele însele un paradox : cei săraci, pentru că sînt săraci, tind să rămîină săraci, neavînd instrumentele de a-și depăși sărăcia. Cei bogați, avînd instrumentele dezvoltării lor, pot deveni și mai bogați.

Lipsa surselor economice impune inevitabil limite dure politicilor sociale orientate spre creșterea calității vieții. La nivelul rarității resurselor economice, utilizarea acestora în scopul creșterii calității vieții ar putea suna a „consum neproductiv“, fiind de natură, în consecință, să afecteze negativ demarajul economic. Acest argument este parțial corect. Dar doar parțial. Investițiile în calitatea vieții se pot dovedi ele însele, dacă nu imediat, cel puțin pe termen mediu și lung a fi productive, un factor de creștere economică.

Oricum, avem nevoie de o politică a calității vieții specifică pentru o țară relativ săracă, aflată într-un proces rapid de restructurare economică, politică și socială. În aceste condiții, politica calității vieții trebuie să se fundeze în mod special pe o serie de principii care să-i maximizeze eficacitatea în condițiile menținerii unor costuri cît de scăzute posibil.

1. **Politica calității vieții trebuie să se fundeze pe o imagine holistică, integralistă a omului.**

Calitatea vieții depinde de satisfacerea armonioasă și simultană, nu „pe rînd“ a tuturor nevoilor umane : condiții civilizate de viață, securitate economică și socială, sănătate, timp liber, cultură, educație, muncă demnă, interesantă și satisfăcătoare, relații interpersonale suportive și pozitive, o societate rațional organizată, fundată pe libertate, democrație și o moralitate constructivă.

2. **Multiplicarea resurselor.** Utilizarea unei multitudini de resurse economice este vitală. Pe lîngă alocările de la bugetul național, resursă economică limitată, este nevoie de antrenat o mulțime de alte resurse economice : local-teritoriale, ale unităților social-economice, și chiar particulare, fie direct, fie prin intermediul unor organizații voluntare de tip filantropic. Un loc special trebuie să-l joace resursele cu caracter non-economic : contribuții voluntare în realizarea unor activități de importanță socială — protecția naturii, amenajarea unor spații de recreare și cultural-sportive, ajutorarea persoanelor și grupurilor în dificultate (bolnavi, bătrîni, handicapați). Stimularea unor forme non-economice de în-

trajutorare — de la supravegherea copiilor, pînă la construirea de locuințe — se poate dovedi o formă extrem de eficace. În această privință în mod special organizarea inițiativelor la nivel local se poate dovedi în mod special eficientă.

3. **Proceduri democratice de decizie și control asupra politicii sociale.** Poate mai mult decît în alte domenii, politica socială trebuie realizată în cadrul unui complex proces democratic de stabilire a priorităților, de distribuție a resurselor rare și, în mod special, de control. Politica calității vieții trebuie realizată nu printr-un paternalism demagogic al statului, ci pe baza unui mecanism democratic de dialog și negociere.

4. Creșterea eficienței programelor sociale.

Experiența de după război a țărilor occidentale cu privire la programele sociale, amplu finanțate, au scos în evidență eficiența lor relativ scăzută. Cheltuieli imense care produc efecte adesea puțin semnificative. Într-o măsură mult mai mare decît activitățile economice, programele sociale s-au dovedit a fi extreme de vulnerabile la birocratizare. Presiunile în creștere spre economii bugetare nu trebuie să aibă ca rezultat „tăierea“ pur și simplu a programelor sociale, ci creșterea eficienței lor prin maximizarea eficacității și minimizarea costurilor. Problema eficienței activităților non-economice este relativ nouă, dar de o importanță crucială pentru dezvoltarea politicilor sociale. În ultimele decenii s-a făcut destul de mult pentru extinderea calculelor de eficiență la variate tipuri de activități (adesea le regăsim sub denumirea de calcule cost/beneficiu), dar încă sîntem departe de a avea metodologii satisfăcătoare. În plus, este nevoie de a imagina sisteme specifice de motivare a performanțelor în sfera activităților sociale unde obiectivul central nu este obținerea de profit.

În mod special avem nevoie de formarea de specialiști în managementul programelor sociale. De asemenea trebuie constituite organisme independente de evaluare continuă a eficienței acestor programe. Feedbackul asupra eficienței programelor sociale trebuie atît încorporat în funcționarea acestora, cît și diseminat la nivelul întregii colectivități, ca o modalitate de control democratic.

5. **Alegerea unei strategii care să rezolve, iar nu să conserve și să perpetueze problemele.** A da alimente și îmbrăcăminte săracilor este o acțiune foarte bună. Pe lung termen ea însă s-ar putea dovedi a nu fi foarte eficace, neatingînd cauzele propriu-zise ale sărăciei. Cea mai eficientă acțiune ar fi aceea care ar ajuta grupurile sărace să dobîndească o poziție social-profesională care să nu mai fie asociată cu sărăcia. Ajutorul social poate avea drept consecință secundară negativă generarea unei atitudini de pasivitate, resemnare, dependență, care la rîndul lor agravează problema, în loc să o rezolve. Este mai eficientă dimpotrivă stimularea unei atitudini active, de dobîndire a independenței : a ajuta grupul în cauză să-și rezolve capacitatea de a-și rezolva singur propriile probleme, evitîndu-se dependența cronică de un ajutor extern. Șomerul trebuie ajutat să se califice și să se integreze într-o profesie în care colectivitatea are efectiv nevoie : handicapații să-și găsească posibilitatea de a duce o viață cît mai normală, depunînd o muncă utilă care să le asigure independența.

Direcții de acțiune

Dacă acceptăm punerea calității vieții ca un obiectiv strategic de atins, este important să vedem în ce sens trebuie acționat mai corect. Teoretic, s-ar putea discuta despre un mod de organizare socială care să fie orientat sistematic și eficient spre creșterea calității vieții. Socialismul a intenționat să fie un asemenea mod de organizare. Falimentul său economic și eșuarea într-o dictatură totalitaristă cu o orientare practică violent antiumanistă este de natură să ne pună în gardă în legătură cu asemenea proiecte globale. A insinua o organizare socială orientată spre maximizarea calității vieții la nivelul global al activității reprezintă un obiectiv cu un grad de complexitate mult mai ridicat. Ne putem pune însă obiective mai modeste nu numai fezabile, dar și absolut necesare în perioada de tranziție în care țara noastră se află în momentul de față: identificarea unor activități sociale orientate expres spre creșterea calității vieții. Următoarele mari direcții ar trebui avute în vedere:

1. **Asigurarea, pe cât posibil, a unui loc de muncă decent pentru fiecare.** Dreptul la muncă este un drept fundamental oferind persoanei un suport social-economic pentru o viață demnă. O politică orientată spre maximizarea utilizării forței de muncă este esențială, mai ales în condițiile de restructurare a economiei românești actuale. O asemenea politică are de înfruntat, pe lângă problemele propriu-zise ale creării de locuri de muncă, o serie de dificultăți speciale. Nu este vorba de oferirea oricărui loc de muncă, ci a unuia să fie, cât mai mult posibil, pe măsura posibilităților și pregătirii fiecăruia. Vechiul regim ne-a lăsat o grea moștenire demagogică. El a pretins, și într-un fel a și realizat într-o anumită măsură, să ofere fiecăruia un loc de muncă în raport cu pregătirea profesională. Nu contează dacă avem sau nu nevoie de ingineri chimiști, creăm posturi. S-a constituit astfel aparența că, în principiu, sistemul oferă posturi de muncă la nivelul pregătirii. În fapt aceasta era mai mult o iluzie-ideologică, fiind rezultatul ocupării artificiale a forței de muncă. Dacă tot trebuie să întreținem populația asigurând un anumit minim de venit, de ce să lași pe om să stea acasă și să-i dai ajutor de șomaj substanțial mai mic decât salariul celui care muncește. Soluția alternativă este să-i angajeze pe toți cu salarii modeste. Și dacă diferențele de salarizare sînt mici, de ce să nu creezi fictiv pentru fiecare un post de muncă „la nivelul pregătirii sale?” Rezultatul, dincolo de asigurarea unei superficiale securități a locului de muncă, a fost generarea unei structuri și a unei mentalități parazitare. Dacă vrem o societate rațională și eficientă trebuie să renunțăm la jocul de-a munca și să muncim serios, atunci cînd avem efectiv ceva de făcut. Să eliminăm posturile de muncă inutile. De aici însă o dublă dificultate: va trebui să acceptăm deschis posibilitatea șomajului și totodată presupuziția că fiecare va trebui să primească un post de muncă după propria sa pregătire. Între individ și colectivitate trebuie să se stabilească o nouă relație, normală de această dată. Pe de o parte, individul trebuie să devină conștient de necesitățile (de muncă) efective ale colectivității și să răspundă la aceasta. Pe de altă parte, colectivitatea trebuie să încerce să ofere pe cât posibil fiecăruia o muncă suficient de calificată, bine remunerată și satisfăcătoare. Doar dacă fie-

care parte (individul și colectivitatea) face efortul de a veni în întâmpinarea celeilalte se poate instaura un proces de dezvoltare socială echilibrat.

Nu este suficient a asigura posturi de muncă, dar și de a le conferi acestora un caracter „decent“, „civilizat“, „acceptabil“. Acest lucru se poate realiza pe câteva căi distincte : a) stimularea dezvoltării activităților economice care să ofere munci cât mai calificate ; b) acordarea de compensații economice, sociale, personale pentru muncile care în sine au un grad scăzut de acceptabilitate ; c) recurgerea la tehnici de „umanizare“ a muncii care, în esență, constau în regândirea organizării muncii în așa fel încât fiecăruia să i se ofere o activitate cu un grad cât mai ridicat de complexitate și responsabilitate.

În acest context colectivitatea trebuie să-și asume responsabilitatea protecției membrilor săi de fluctuațiile proceselor economice interne și externe din punctul de vedere al utilizării forței de muncă. Alături de protecția mediului și consumatorului, este nevoie de **protecția producătorului**, a angajatului.

2. **Protecția salariaților.** Protecția salariaților trebuie să fie asigurată atât prin acțiunea sindicatelor, cât și printr-o legislație adecvată. Ea include asigurarea unor condiții fizice, sociale și organizaționale normale de muncă, corectitudinea, respectarea demnității umane, protecția împotriva oricărui tip de abuzuri. În mod special este nevoie a ne garanta un **salariu minim civilizat**. Într-un sistem economic bazat pe mecanismele economice și un pronunțat caracter privat, nu pot fi ignorate relațiile de putere dintre conducere și muncitori, colectivitatea trebuind în diferite forme să-și asume un rol în protejarea angajaților.

3. **Protecția grupurilor sociale defavorizate.** Asigurarea unor venituri decente din muncă nu rezolvă însă toate problemele. Sînt grupuri sociale defavorizate în mod structural care au nevoie de un suport sistematic din partea colectivității : șomerii (care, în proporții mai ridicate sau mai scăzute, pe durate mai scurte sau mai lungi, vor reprezenta inevitabil un segment al colectivității), familiile cu mulți copii, familiile descompletate cu copii, unele categorii de bătrîni fără pensii sau cu pensii insuficiente, tinerii care trebuie să-și întemeieze un menaj, avînd nevoie de un supliment de resurse financiare, handicapații.

4. În perioada de tranziție, **asigurarea unor bunuri necesare unei vieți civilizate, pe care economia noastră încă nu le poate produce** pe baze strict economice și la nivelul tehnologiei existente (alimente, medicamente etc), fiind necesar suportul statului, fie prin compensații economice, fie prin eforturi de import.

5. **Asigurarea satisfacerii unor necesități ale colectivității care, cel puțin în condițiile actuale, dacă vreodată, nu poate fi asigurată prin mijloace strict economice :** asistență sanitară, educație, cultură, sport, unele activități de timp liber.

6 **Protecția colectivității împotriva unor procese sociale patologice, cu acțiune negativă majoră asupra calității vieții :** criză economică, criminalitate, corupție, tensiuni interetnice cât și între diferite grupuri sociale.

Punctele de pînă acum sînt de natură a sugera mai mult o **strategie de protecție orientată defensiv** spre asigurarea unui minim de viață civilizată. Calitatea vieții ca obiectiv social și politic major trebuie însă înțeleasă și pozitiv, constructiv. Colectivitatea trebuie să-și orienteze eforturile în sensul maximizării calității vieții, prin mijloace specifice. Dezvoltarea economică, vitală în momentul actual, reprezintă doar o bază pentru aceasta, dar ea, chiar realizată cu succes, deși va afecta pozitiv inevitabil calitatea vieții, trebuie suplimentată cu activități specifice orientate în această direcție.

În mod special, pe două linii majore trebuie acționat.

a) Utilizarea cît mai eficientă, din punctul de vedere al maximizării calității vieții, a resurselor economice limitate de care dispunem.

b) Depistarea și utilizarea unor resurse non-economice ale creșterii calității vieții.

Utilizarea eficientă uman a resurselor economice limitate se poate dovedi o problemă importantă la toate nivelurile. La o limită, este o problemă de stil de viață : cum să-și organizeze viața, în ce direcții să utilizeze fiecare individ resursele sale economice pentru a obține maximum de beneficiu uman. La cealaltă limită, cum să utilizeze colectivitatea (atît la nivel național, cît și local) resursele economice disponibile pentru a maximiza bunăstarea colectivității, în sensul cel mai general al termenului.

O colectivitate dispune și de ample resurse non-economice de creștere a calității vieții. Prin resursele non-economice se înțeleg acele posibilități de a crește calitatea vieții care nu includ bunuri economice : natură, organizarea timpului liber, relațiile interpersonale, relațiile sociale dintre grupuri, forme de organizare socială, inclusiv activitatea politică, organizarea muncii. Utilizarea acestor resurse angrenează adesea și unele costuri economice, dar relativ modeste, efectul lor asupra vieții oamenilor putînd fi însă considerabil. Riscul în momentul de față pentru noi este să fim excesiv de obsedați de dificultățile economice, și să lăsăm neutilizate resursele non-economice ale creșterii bunăstării. Creșterea competenței individuale și colective în utilizarea eficientă uman a tuturor resurselor, atît a celor economice cît și a celor non-economice, este de natură, pe de o parte, a crea o dezvoltare mai echilibrată, iar pe de altă parte, a oferi o compensare parțială, dar eficace a restricțiilor economice cu care încă mulți ani vom avea să ne confruntăm.